

economics in connection with their productive use in the field of economic activity and legal status of business.

Олександра Дуда

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ ТА ЗНАКОВІСТЬ ТЕРМІНА (на матеріалі економічних текстів)

У більшості сучасних мов найчисельнішою та найрухливішою частиною словникового складу є термінологічна лексика, постійний розвиток та збагачення якої є необхідною умовою і прямим наслідком прогресу в тих галузях діяльності людини, з якими ця термінологія пов'язана. Серед спеціальної термінологічної лексики важливе місце посідає економічна, що зумовлюється бурхливим розвитком економічної думки протягом останніх десятиріч. Швидке зростання обсягу спеціальної інформації в цій галузі неминуче пов'язане з кількісним зростанням та якісним удосконалюванням термінології.

Сучасне термінознавство не дає відповіді на багато питань, що виникають під час практичної роботи з термінами. Саме поняття терміна ще не опрацьоване настільки, щоб можна було чітко визначити його чи вивести практичні критерії розмежування термінів і не — термінів. Тому проіонована стаття має за мету з'ясувати критерії семантичної цілісності терміна як мовного знака.

Проблема співвідношення знака і значення є однією із дискусійних не тільки у термінознавстві, а й у мовознавстві в цілому. Лінгвістичний знак поєднує не річ і назву, а поняття та акустичний образ. Останній є не матеріальним звучанням, чисто фізичною річчю, а психічним відбитком цього звучання, уявленням, яке ми отримуємо про нього від наших органів чуттів. Акустичний образ має чуттєву природу, і якщо іноді ми називаємо його "матеріальним", то лише з цієї причини [5, с. 87]. Цим відомим визначенням мовного знака швейцарського мовознавця Ф. Де Соссюра послуговуються термінознавці і сьогодні, так чи інакше використовуючи його знакову концепцію у своїх дослідженнях.

Термін як мовний знак поняття потребує спеціальної дефініції. Як прийнято вважати науковцями, для досягнення бажаного результату необхідно змодельовати діяльність. Модель діяльності може бути логічною, математичною, семіотичною. Основні структурні елементи мовної моделі дійсності — мовні знаки. Основні структурні елементи знакової моделі певної галузі науки — терміни, які утворюють терміносистему. Отже, терміносистема — теж не що інше, як семіотична модель певної сфери наукових знань чи наукової діяльності.

Будь-який об'єкт наукового пізнання характеризується нескінченною кількістю ознак. Людське сприйняття не в змозі охопити весь обсяг відмінних ознак, але частину з того, що суб'єкт пізнання помічає в об'єкті, йому вдається відобразити у слові, яке стає знаком поняття. Світ понять репрезентує сукупність усіх наших знань про дійсність і, як система людських знань, є складною ієрархією, яку творить множина підсистем чи систем окремого порядку [1, с. 63; 6, с. 166; 7, с. 116; 8, с. 208; 9, с. 61]. Кожний термін як мовний знак поняття на рівні мовної системи підпорядкований окремій понятійній мікросистемі, включеній до більшої за обсягом макросистеми, яка, в свою чергу, є складовою терміносистеми певної сфери знань. Ієрархічно підпорядковані родо-видові підсистеми виражають певну ієрархію наукових понятійних величин.

У реальних визначеннях термінів, зокрема термінів економічних, неодмінно наголошується на тому, що термін є виразником спеціального (або наукового) поняття. Ми також виходимо з того, що здатність виражати спеціальне поняття є найважливішою ознакою терміна. Але цієї ознаки ще не досить для ідентифікації та розмежування термінів через відповідні поняття, бо лишається невідомим, скільки ж понять може виражати термін: чи одне, чи два, чи декілька. Тому положення про концептуальний зміст терміна варто, на наш погляд, доповнити вказівкою на його концептуальну цілісність, яка означає, що один термін може виражати одне і тільки одне поняття. Зворотне твердження неправильне, бо відомо, що поняття виражаються не тільки окремими мовними одиницями, а й описово, зокрема визначеннями, яких може бути кілька для одного поняття.

Ознака концептуальної цілісності у багатьох випадках може бути важливим критерієм розмежування термінів, за яким розпізнавання окремого терміна чи вільної концептуально цілісної словосполуки зводиться до виділення відповідного поняття і мовної одиниці, що його виражає. Потреба такого розмежування зумовлена тим, що в мовній дійсності слова та словосполуки, які виражають окремі споріднені поняття і частково збігаються за формою і значенням, можуть зливатися у нестійкі контекстуальні об'єднання, які мають не концептуально цілісний, а багатопоняттєвий характер. У логічному плані такому об'єднанню мовних одиниць відповідає складання чи перехрещення однорідних понять та утворення функціонального поняттєвого комплексу, що складається з однієї родової і двох чи кількох різноаспектних, але взаємно не протиставлених видових ознак.

Контекстуальні об'єднання дуже поширені у спеціальному контексті і в разі потреби можуть вільно утворюватись з концептуально цілісних мовних одиниць. Наприклад, словосполуки *line of deposit*, *discount line*, *credit line* вільно об'єднуються у сполуку *discount credit line of deposit*, що має багатопоняттєвий характер.

Засіб контекстуального об'єднання дає можливість заощаджувати слова і виражати два або декілька понять однією “сконденсованою” сполукою. Такі утворення можуть іноді “конденсувати” в собі значну кількість сполук — компонентів, яка лімітується швидше обсягом оперативної пам'яті, ніж лінгвістичними факторами. Зрозуміло, що кількість різноманітних контекстуальних об'єднань, які можуть утворюватись з наявних однопоняттєвих термінологічних сполук, потенціально набагато перевищує кількість останніх. Ось чому відмежування багатопоняттєвих сполук, що мають термінологічний характер, від однопоняттєвих не тільки доцільне, а й необхідне для практичної термінознавчої діяльності. Виходячи з відмінності між однопоняттєвими і багатопоняттєвими мовними утвореннями, можна прийти до висновку, що термінами можуть бути лише концептуально цілісні мовні одиниці. Але розгляд таких одиниць виявляє, що й вони не завжди є термінами, бо критерій концептуальної цілісності ще не дає можливості відмежувати термінологічно цілісні мовні одиниці від вільних сполук таких одиниць. Це підтверджується, зокрема, порівнянням терміна з його номінативним визначенням. І термін, і його визначення, яке повинно бути синонімічним термінові в його спеціальному означенні, виражають те ж саме спеціальне поняття (за умови, що визначення сформульоване правильно). Якщо термін концептуально цілісний, то концептуально цілісним має бути і його визначення. Крім того, одному термінові чи відповідному поняттю можна дати кілька визначень, які, розрізняючись між собою щодо глибини деталізації чи способу формулювання, будуть однаковою мірою концептуально цілісні.

Отже, з одним поняттям може співвідноситися цілий ряд мовних одиниць чи їх сукупностей, включаючи й ту одиницю, що стоїть на початку ряду і за припущенням є терміном. Тут варто зазначити, що саме таке розуміння терміна і прийняте у логіці, де терміном вважається будь-яке мовне утворення, що виражає поняття. Для логіки не існує принципової відмінності між терміном і його визначенням — реальним чи номінальним. Але для термінознавця таке розуміння терміна є недостатньо чітким саме тому, що воно не дає лінгвістичної характеристики терміна, зокрема, не виявляє різниці між синтетичним і аналітичним способами вираження понять мовними засобами. А відмінність між цими способами настільки глибока й принципова, що, спираючись на неї, можна вивести головні лінгвістичні критерії ідентифікації термінів як особливих мовних одиниць, що вживаються для вираження спеціальних понять.

Аналітичним способом вираження поняття, слідом за В. Овчаренком вважаємо такий спосіб вираження понять, за яким окремі компоненти мовного утворення, яке виражає поняття, співвідносяться з окремими ознаками цього поняття (видовою чи видовими і родовою) [4, с. 21].

Для прикладу, сполука *marginal revenue* виражає поняття *граничний дохід* аналітичним способом, окремо номінуючи видову ознаку *marginal* і родову *revenue*. Робимо висновок, що поняття *marginal revenue* — аналітичне. На відміну від нього, поняття, що виражене сполукою *discount window* — синтетичне. Значення сполуки *discount window* не складається із значень компонентів і не виводиться з них, а полягає у співвіднесеності зі спеціальним поняттям про позикові засоби, надані федеральними резервними банками вибраним депозитним установам.

Отже, синтетичний спосіб вираження поняття не пов'язаний з його членуванням на окремі ознаки.

Аналітичність чи синтетичність поняття, позначеного сукупністю мовних знаків, можна визначити семантичним способом. Якщо у межах терміносистеми існує сполука з тим самим родовим поняттям і різними видовими, то це є показником аналітичного способу вираження поняття. Відомо, що в межах субмови вживаються сполуки *system of accounts* (система рахунків), *system of crediting* (система кредитування), де родові поняття, позначені знаком *system*, сполучається з видовими поняттями, відмінними від тих, які позначалися відповідними знаками у сполуці *interbank payment transfer system*. Отже, усі розглянуті знаки із ядром *system* є аналітичними сполуками, і відповідно поняття, ними позначені, також є аналітичними.

Синтетичність поняття і відповідно семіотичну цілісність та знаковість терміна, що виражає це поняття, можна також визначити семантичним способом. Якщо йдеться про наведений приклад синтетичного вираження поняття про позикові засоби, надані федеральними резервними банками, і його мовний знак *discount window*, то в межах терміносистеми не було виявлено жодного сполучення інших видових ознак із родовим поняттям *window*, позначеним мовним знаком у термінологічній функції. До такого типу синтетичних виражень належать аналогічні: *crawling peg* (метод, який забезпечує стабільне підвищення чи пониження валютних курсів), *bear covering* (ситуація, коли спекулянти, що продали валюту, товар чи цінні папери, купують їх знову) і т.д. Спираючись на результати спостережень над фактологічним матеріалом доходимо очевидного висновку: якщо мовний знак позначає синтетичне поняття, то хоча б один із компонентів його структури є переосмисленою мовною одиницею.

Внаслідок аналізу ми диференціювали два механізми номінації синтетичного поняття із залученням переосмисленого мовного знака: власне термін + переосмислений мовний знак (*fiscal drag* — метод здійснення впливу на приватний сектор економіки шляхом збільшення державних доходів за рахунок доходів і коштів приватного сектора) і відносний термін + переосмислений мовний знак (*to speculate on bull market* — грати на підвищення).

Отже, якщо термін виражає аналітичне поняття, то він становить собою сукупність мовних знаків, якій не властива семіотична цілісність, і, навпаки, якщо термін виражає синтетичне поняття, то це є цілісний окремий мовний знак, що відзначається знаковою єдністю [4, с. 20].

Процес термінування поняття є двостороннім: з одного боку, методом логічних міркувань формується і визначається поняття, яке надалі термінується, тобто закріплюється за певним мовним знаком. З іншого боку, відбувається лінгвістичний процес термінологізації мовного знака, тобто закріплення його за певним спеціальним поняттям [2, с. 13; 3, с. 116]. Здійснюючи цей процес, суб'єкт номінації досягає конкретної мети — надає мовному знаку нового термінологічного значення, завдяки якому мовний знак повинен увійти у відповідну понятійну систему. Так, мовний знак *head* включається у кілька терміносистем, які є знаковими моделями різних галузевих форм діяльності. У гідротехніці *head* позначає гідростатичний напір, тиск стовпа рідини, в архітектурі — замочний камінь склепіння, у будівництві — верхній брус віконної чи дверної коробки, у банківській справі — чільний бік монети.

Незважаючи на різну денотативну співвіднесеність знака *head* у відповідних субмовах, він у кожній з них слугує позначенням однієї ознаки поняття — передня частина чого-небудь. Ця ознака є спільною для всіх спеціальних понять, які позначає знак *head*, а співвіднесеність з цією ознакою становить семантичний інваріант указанного знака. Семантичний інваріант зберігає тотожність значення знака і дозволяє розглядати спеціальні значення у різних субмовах як окремі випадки реалізації його семантичного інваріанта. При цьому поняття “передня частина чого-небудь”, яке є основою семантичного інваріанта знака *head*, ширше за поняття, позначені цим же знаком у різних субмовах. Терміновані поняття вужчі за обсягом і містять у собі більшу кількість ознак, тому вони співвідносяться з поняттям — основою семантичного інваріанту — як гіпо-гіперонімічні кореляти. Відповідно інваріантне значення знака *head* є гіперонімом до термінологічних значень, кожне з яких обмежене додатковими ознаками відповідних спеціальних понять.

Отже, концептуальна цілісність та знаковість — основні критерії розмежування терміна і нетерміна. Власне термін є концептуально цілісним мовним знаком, який виражає синтетичне поняття і відзначається знаковою єдністю.

Література

1. Звягинцев В.А. Семасиология. — М.: Просвещение, 1957. — 240 с.
2. Канделаки Т.Л. Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники. — М.: Наука. — 1970. — С. 12-92.
3. Квитко И.С., Лейчик В.М., Кабанцев Г.Г. Терминоведческие проблемы редактирования. — Львів: Вища школа, 1986. — 150 с.
4. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. — Харків: В-во Харк. ун-ту, 1968. — 72 с.
5. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики: Пер. з фр. — К.: Основи, 1998. — 324 с.
6. Flood W.E. Scientific Words. Their Structure and Meaning. — L.: Longmans, 1990. — 204 p.
7. Jakobson R. The Framework of Language. — Michigan: Michigan Studies in the Humanities, 1980. — 132 p.
8. Longacker R.W. Some Fundamental Linguistic Concepts. — New York: Harcourt, Brace L. World, Inc. — 1991. — 260 p.
9. Robert F. Medical Terms, Their Origin and Construction. — L.: Longman, 2000. — 88 p.
10. Dictionary of Marketing. — Second edition. — L.: Peter Collin Publishing, 1997. — 234 p.
11. Dictionary of Accounting / P.H. Collin. Adrian Joliffe. — L.: Peter Collin Publishing, 1997. — 252 p.
12. Dictionary of Banking & Finance / P.H. Collin. — L.: Peter Collin Publishing, 1997. — 270 p.
13. The Penguin. Business Dictionary / Michael Greener. — Revised Edition. — L.: Penguin. Books, 1994. — 442 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Abbott K., Pendlebury N. Business Law. — 6th Edition. — L.: DP Publications Ltd. Aldine House, 1997. — 478 p.
2. Alan E. Branch. Economics of shipping practice and management Second edition. — London, New-York: Chapman and Hall, 1995. — 360 p.
3. Finance and Development. A Quarterly Publication of the International Monetary Fund and the World Bank (1995-1996).
4. Gardner D.C. Finance of Foreign Trade. — London: Cornhill, 1996. — 50 p.

Olexandra Duda. Conceptual Unity and Sign Ability of a Term within the English Sublanguage. The article deals with the problem of the conceptual unity and sign ability of a term within the economic sublanguage in present-day English. These two features are defined as the main criterion of the term/nonterm differentiation. It is shown that a term proper is the conceptual unity possessing sing feature and conveying synthetic concept.

Ірина Журавель

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ СЛІВ У СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ “VERB + NOUN” У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (на матеріалі дієслів руху та фізичного сприйняття)

Проблема словосполучення має давню історію в мовознавстві, але багато питань, пов'язаних з нею, є цікавими і зараз як у загальнотеоретичному, так і в практичному плані.

У лінгвістиці склалися два основні погляди на словосполучення. Одні вчені (В.В. Виноградов, Н.Н. Прокопович, Е.В. Кротевич, Г.М. Удовиченко та ін.) розглядають словосполучення як номінативну одиницю, яка є будівельним матеріалом для речення. При цьому аналізуються тільки вільні непередикативні словосполучення з підрядним зв'язком, які виражають єдине, розчленоване поняття. Інші дослідники (В.Н. Ярцева, В.Н. Сухотин, Л.А. Бухаловський, О.С. Мельничук) убачають у словосполученні синтаксичні конструкції, які виникають у реченні і функціонують як його частина, структурна ланка. Ми схилиємося до цієї другої кваліфікації словосполучення.

Словосполучення звичайно кваліфікують як “поєднання двох чи більше значущих слів..., що служать для вираження єдиного, але розчленованого поняття чи уявлення” [1, с. 426]. Можна сказати, що це визначення стало класичним і в ньому наголошується на зв'язку мовних одиниць з екстралінгвальними поняттями. Але існують і інші визначення, що зводять сутність словосполучення до чисто інтралінгвальних явищ. Словосполучення — це лексико-граматичні